

τὴν εὐκαιρίαν ὅπως εὐρύνωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν καὶ ἀναπτυχθῶσιν εἰς τὴν ζωὴν τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων¹. Καὶ αὕτη ἡ ζωὴ τῶν μερικῶν ὄντων ἤρτηται ἐκ τούτου, ὅτι προσελκύουσι πρὸς ἑαυτὰ ἕτερα, διευθετοῦσι καὶ ἐξεργάζονται αὐτὰ καὶ οἶονεὶ ὑποτάσσουσιν εἰς τὴν ἑαυτῶν ὑπηρεσίαν. Συντελεῖται ἐναλλαγὴ κυριότητος καὶ ὑπηρεσίας, καθ' ἣν τὰ ὄντα προσπορίζουσιν ἑαυτοῖς τὴν ὕλην τοῦ οἰκείου σώματος καὶ πάλιν ὑποτάσσονται εἰς ἄλλα ὡς ὕλη τοῦ σώματος τούτων. Τοιουτοτρόπως ἡ καταστροφή καὶ ὁ θάνατος τοῦ ἑτέρου εἶναι γένεσις καὶ ζωὴ τοῦ ἄλλου. Πάντα ἐν τῷ κόσμῳ αἰωροῦνται μεταξὺ τῶν ἀντιθέσεων πάθους καὶ ἐνεργείας, διαφωνίας καὶ συμφωνίας, μίσους καὶ ἀγάπης, ἡ δὲ συνεχῆς τῶν ἀντιθέσεων ἐναλλαγὴ συγκρατεῖ τὰ πάντα².

4. Κοσμολογία. Ἐπὶ τῇ βάσει τοιούτων ὄντολογικῶν ἀρχῶν γίνεται προσπάθεια πρὸς συγκρότησιν φυσικῆς θεωρίας τοῦ κόσμου. Κατὰ ταύτην λαμβάνονται συνήθως ὁ κόσμος καὶ ἡ φύσις ὡς ἰσοδύναμα, ἡ ὕπαρξις τοῦ κόσμου θεωρεῖται ὡς ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς ἐνεργείας τοῦ θεοῦ καὶ πανταχοῦ ἐξαίρεται ἡ ἀναγκαιότης τῶν γινομένων. Καταπολεμεῖται δὲ μάλιστα ὁ Ἄριστοτέλης ὡς ὁ καθηγεμὼν τῆς ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις Φυσικῆς· ἐλέγχεται ὡς φαντασιώδης ἡ περὶ σχήματος τῆς σφαίρας καὶ τῆς κατὰ κύκλον κινήσεως θεωρία, διότι οὔτε τελεία σφαῖρα οὔτε τέλειος κύκλος εὐρίσκεται που ἐν τῇ φύσει³. Διαμφισβητεῖται λοιπὸν σφοδρῶς τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα τοῦ κόσμου καὶ ἀντ' αὐτοῦ ὑποδεικνύεται τὸ τοῦ Κοπερνίκου, οὗ τὴν συμπλήρωσιν ἀναλαμβάνει ὡς μέγα καὶ τιμητικὸν ἔργον αὐτὸς ὁ Βροῦνος⁴. Οὗτος, εἰ καὶ πέποιθεν

1. De la causa σ. 239 ἐξ. 241.

2. Αὐτ. 53 ἐξ. La cena 191. De la causa σ. 291.

3. La cena σ. 163.

4. Ὁ Βροῦνος ἐξαίρει τὸν Γερμανὸν ἀστρονόμον οὐ μόνον ὡς συνεχίσαντα τὸ ἔργον τῶν προγενεστέρων ἀλλὰ πρὸ παντὸς ὡς ἀρθέντα ὑπὲρ τὰς προκαταλήψεις τῶν πολλῶν καὶ τὰς πλάνας τῶν αἰσθήσεων. Ἐν τῷ διδακτικῷ πονήματι «De immenso» ἀναμέλπει ὕμνον εἰς τὸν Κοπερνίκον καὶ μόνον μέμφεται ὅτι δὲν συνήγαγε πάσας τὰς ἀκολουθίας τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ.

ὅτι ἐξαγγέλλει σπουδαῖα διανοήματα, ὅμως ἔχει ἀκριβῆ ἐπίγνωσιν τοῦ ὅτι πολλὰ ὀφείλει εἰς τοὺς προγενεστέρους καὶ μάλιστα τοὺς ἀστρονόμους, ὧν τὰς παρατηρήσεις καρποῦται. Ἄλλὰ δὲν πρέπει, παρατηρεῖ, νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὡς εἰς πηγὴν τῶν ἀληθειῶν, διότι οἱ νῦν ἄνθρωποι εἶναι παλαιότεροι «τῶν παλαιῶν» καθὼς στηριζόμενοι ἐπὶ πλουσιωτέρας ἐμπειρίας. Ὁ Ἰππαρχος ἐγίνωσκε πλείονα τοῦ Εὐδόξου καὶ τούτου πλείονα ὁ Κοπέρνικος¹. Καὶ τούτου δὲ πάλιν περαιτέρω χωρῶν ὁ Βροῦνος διευρύνει τὸ ὄμμα καὶ ἀτενίζει εἰς τοῦ σύμπαντος τὸ ἄπειρον². ἀποκρούει τὴν παλαιὰν θεωρίαν, καθ' ἣν ὁ κόσμος ἔχει ὄρια καὶ διαφόρους περιοχὰς χωριζόμενας ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῶν ἀπλανῶν «σφαιρῶν»³. Ἡ παλαιά, λέγει, περὶ κόσμου ἐκδοχή, ἡ ποιοῦσα τὴν γῆν κέντρον καὶ τὰς ἀπλανεῖς σφαῖρας ἔσχατα τοῦ σύμπαντος ὄρια, δὲν δικαιοῦται νὰ ἐπικαλῆται τὰς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων. Διότι μετακινούμενοι καὶ ἀλλάσσοντες θέσιν λαμβάνομεν ἐκάστοτε νέον κέντρον καὶ νέους ὀρίζοντας. Ἡ κατ' αἰσθησιν παρατήρησις δὲν δεικνύει ἀπόλυτον κέντρον καὶ ἀπόλυτον ὄριον τοῦ κόσμου· πᾶν τοῦναντίον δεικνύει, ὅτι οἷονδῆποτε σημεῖον τοῦ κόσμου δύναται νὰ θεωρηθῆ νῦν μὲν ὡς κέντρον, νῦν δὲ ὡς περιφέρεια, ὅτι τὰ ὄρια τοῦ κόσμου δύνανται νὰ μεταβάλλωνται καὶ αἰεὶ μᾶλλον εὐρύνωνται. Οὐχὶ δὲ διάφορα δεικνύει ἡ νόησις μετὰ τῆς φαντασίας, διότι δυνάμεθα νὰ παρατάσσωμεν συνεχῶς προσθέτοντες ἀριθμοὺς εἰς ἀριθμούς, ποσὰ εἰς ποσά, σχήματα εἰς σχήματα χωρὶς ποτὲ νὰ φθάνωμεν εἰς τὸ τέρμα. Ἐκ τῆς γνωστικῆς ταύτης ἀδυναμίας ἡμῶν τοῦ νὰ θέτωμεν τέρμα, τουτέστιν ἐκ τῆς τάσεως τῆς διανοίας τοῦ νὰ χωρῆ αἰεὶ περαιτέρω, (la condi-

¹. La cœna 163.

². Ἐν τῷ πρώτῳ Διαλόγῳ τοῦ ἔργου «De l'infinito, universo e mondi» ἀναπτύσσει τοὺς λόγους, δι' οὓς πρέπει τὸ σύμπαν νὰ θεωρηθῆ ὡς ἄπειρον.

³. Ὁ Βροῦνος ἐγκωμιάζει τὸν Δανὸν ἀστρονόμον Τύχωνα Brahes ὅτι κατέρριψεν ὀριστικῶς τὴν θεωρίαν τῶν ἀκινήτων σφαιρῶν ὡς περιβαλλουσῶν τὸν κόσμον. Τὴν θεωρίαν ταύτην εἶχεν ἤδη ὁ Βροῦνος ἐλέγξει ἐν τῷ συγγράμματι De l'infinito, universo e mondi (σ. 343 ἐξ.).

tione del modo nostro de intendere) συνάγεται ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἔχει ὄρια ¹.

Ἐποὶ ὁ ὀρίζων ἀεὶ ἐκ νέου μεταβάλλεται κατὰ τὴν θέσιν τοῦ παρατηρητοῦ, ἔπεται ὅτι ὁ καθορισμὸς τοῦ τόπου εἶναι σχετικὸς. Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον, ἀναλόγως τῶν θέσεων ἀφ' ὧν παρατηρεῖται (*respectu diversorum*) καθίσταται κέντρον, πόλος, ἀνώτατον ἢ κατώτατον σημεῖον (ζενίθ, ναδίρ). Οὐχ ἦττον σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ κίνησις· διότι ἡ κίνησις σκοπεῖται ἐν σχέσει πρὸς σταθερὸν τι σημεῖον, ὅπερ ὁμως εἶναι ἐκάστοτε ἄλλο ². Ἐκ δὲ τῆς σχετικότητος τῆς κινήσεως προέρχεται ἡ σχετικότης τοῦ χρόνου. Οἱ ἀρχαῖοι ἐκλαμβάνοντες ὡς ἀπολύτως κανονικὰς τὰς κινήσεις τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων παρεδέχοντο ἀπόλυτον χρόνον. Ἄλλ' ἀπόλυτος κανονικότης κινήσεως δὲν ἀποδεικνύεται, ἡ δὲ κίνησις σκοπούμενη ἀπὸ τῶν διαφόρων ἀστέρων φαίνεται διάφορος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τόσοι χρόνοι ὅσοι καὶ ἀστέρες. Τέλος πίπτει καὶ ἡ περὶ τῆς ἀπολύτου βαρύτητος καὶ κουφότητος παλαιὰ θεωρία ἡ στηριζομένη ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὑπάρχει κέντρον τοῦ κόσμου (οἷον ἐθεωρεῖτο ἡ γῆ). Ἦδη αἱ ιδιότητες τοῦ βαρέος καὶ τοῦ ἐλαφροῦ ἰσχύουσι μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ οὐράνια σώματα ἕκαστα· τὰ μέρια τοῦ ἡλίου εἶναι βαρέα ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἥλιον, τὰ δὲ μέρια τῆς γῆς ὡσαύτως ἐν σχέσει πρὸς τὴν γῆν. Αἱ ἔννοιαί τῆς βαρύτητος καὶ τῆς κουφότητος δὲν ἰσχύουσι πρὸς τὸ σύμπαν ὡς ὅλον, ὡς δὲν ἰσχύουσιν οἱ διορισμοὶ τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου καὶ τῆς κινήσεως.

Πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος συνάπτεται στενῶς ἡ

¹. Ἡ γνωστικὴ ἡμῶν δύναμις ἀδυνατεῖ νὰ θέσῃ ἀφετηρίας καὶ ὄρια. Ὁ Βροῦνος ὑπολαμβάνει ὡς ἀδιανόητον ὅτι ἡ φαντασία καὶ ἡ νόησις ἡμῶν ὑπερβάλλουσι τὴν φύσιν, ὅτι πρὸς τὴν περαιτέρω πρόοδον ἐκείνων δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογος πραγματικότης.

². Μία καὶ ἡ αὐτὴ κίνησις φαίνεται κατὰ διάφορον τρόπον, καθ' ὅσον σκοπεῖται ἀπὸ τῆς γῆς ἢ ἀπὸ τοῦ ἡλίου. Ἄλλ' ἡ ἀρχαία περὶ κόσμου θεωρία ἐξελάμβανε τὴν γῆν ὡς τὸ σταθερὸν σημεῖον, καθ' ὃ πρέπει νὰ μετρηθῆται πᾶσα κίνησις. Ἐν τῷ τετάρτῳ Διαλόγῳ τοῦ *De l'infinito* ὁ Βροῦνος ἀναιρεῖ τὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν περὶ διακρίσεως φυσικῆς καὶ βιαίας κινήσεως, περὶ ἀπολύτου βαρύτητος καὶ φυσικῆς θέσεως τῶν σωμάτων.

θεωρία τῆς ἀδιαφορίας τῆς φύσεως (*indifferenza della natura*), καθ' ἣν δηλαδή ἡ φύσις ἔχει πανταχοῦ ὁμοίως καὶ ἐπομένως κρατοῦσι πανταχοῦ αἱ αὐταὶ σχέσεις. Ἐκ τῶν ἐνταῦθα, ἐπὶ τῆς γῆς, συμβαινόντων δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὰ συμβαίνοντα ἀλλαχοῦ τοῦ κόσμου. Βλέποντες, ἐπὶ παραδείγματος, ὅτι μακρὰν εὐρισκόμενα πλοῖα φαίνονται ὡς ἀκίνητα καίπερ κινούμενα ταχύτατα, δυνάμεθα κατ' ἀναλογίαν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες φαίνονται μόνον διὰ τοῦτο ἀκίνητοι, διότι ὑπάρχουσιν ἀπαιτάτω. Οὐδένα ἄρα λόγον ἔχει ὁ δογματικὸς ἰσχυρισμὸς τῶν πολλῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Κοπερνίκου, ὅτι οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες εἶναι ἀκίνητοι.

Ἀπὸ τοιούτων ὁρμώμενος ὁ Βροῦνος ἀρχῶν ἀρνεῖται ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ὄρια καὶ ὅτι περιλαμβάνει μόνον ὀλίγας (ὀκτῶ) οὐρανίους σφαίρας (ὡς ἐδύξαζε καὶ αὐτὸς ὁ Κοπέρνικος), ὅτι ἐν αὐταῖς εἶναι προσηλωμένοι οἱ ἀστέρες· ὅτι ὑπάρχουσι στοιχεῖα ἔχοντα ὡς ἀπολύτους ιδιότητας τὴν βαρύτητα καὶ τὴν κούφότητα καὶ ὅτι ἕκαστον αὐτῶν κατέχει ἐν τῷ σύμπαντι τὴν οἰκείαν «φυσικὴν» θέσιν· ὅτι ὁ κόσμος διακρίνεται εἰς περιοχὰς καὶ ὅτι ἐν τῷ οὐρανῷ δὲν γίνονται μεταβολαί. Ἐκ τοῦ ἐναντίου παραδέχεται ὅτι τὸ σύμπαν εἶναι ἄπειρον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ κοσμικὰ συστήματα ἄπειρα, οἱ ἡλιακοὶ κόσμοι, οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες καὶ οἱ δορυφόροι ἄπειροι· ὅτι αἱ ἐξ ὧν σύγκεινται ὕλαι εἶναι πανταχοῦ αἱ αὐταὶ καὶ δὲν διαφέρουσι τῶν τῆς γῆς· ὅτι ἄρα εἶναι ἄτοπος ἡ διάκρισις δύο δῆθεν ἀντιθέτων τοῦ κόσμου μερῶν, τοῦ αἰθερίου καὶ τοῦ ὑπὸ τὴν σελήνην· ὅτι δὲν ὑπάρχει ὅλως ἐν τῷ χώρῳ μέσον (κέντρον), ἄνω καὶ κάτω, καὶ ὅτι πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ ἄλλοι κόσμοι κατοικοῦνται, ὡς ὁ ἡμέτερος¹. Ὑπάρχει εἷς μόνος οὐρανός, ὁ τὰ πάντα περιέχων χῶρος τοῦ αἰθέρος, ἐν ᾧ κινοῦνται τὰ μυρία κοσμικὰ συστήματα². Ὁ αἰθήρ

¹. Ἴδὲ τὸν τρίτον Διάλογον τοῦ *De l'infinito, universo e mondi* καὶ τὸ ποίημα *De immenso*.

². Τὰ οὐράνια σώματα δὲν εἶναι προσηλωμένα εἰς σφαίρας, ἀλλὰ κινοῦνται ἐλευθέρως ἐν τῷ χώρῳ, ὡς ἡ γῆ· δὲν χρῆζουσι δ' ἐξωτερικῆς δυνάμεως, ἀλλ'

περιβάλλει πάντα τὰ στοιχεῖα καὶ διήκει δι' αὐτῶν¹· καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀποτελεῖ μέρος τῶν συνθέτων πραγμάτων, καλεῖται καὶ ἀήρ, καθ' ὅσον δὲ συνάπτει τὰ στερεὰ μέρη τῶν ὀργανικῶν ὄντων, ὀνομάζεται ζωϊκὸν πνεῦμα². Ἐκ τῶν ἄλλων στοιχείων τὸ μὲν πῦρ εἶναι ὁ φορεὺς τῆς θερμότητος καὶ τοῦ φωτός, τὸ δὲ ὕδωρ ὁ φορεὺς τῆς ψυχρότητος καὶ τοῦ σκότους³. Ὅπως ἂν ἔχη, τελεῖται ἐν τῷ κόσμῳ συνεργία τῶν ἀντιθέσεων⁴, ἐξ ὧν προκύπτει ἡ ἐναλλαγή τῶν ἐν τῇ φύσει φαινομένων· ἕκαστον αὐτῶν ἐμφανίζεται ὅπου πρέπει καὶ ὑπηρετεῖ εἰς τὸ σύνολον. Ἡ δ' ἐναλλαγή τῶν πραγμάτων εἶναι ἀπαραίτητος ἀνάγκη· τὸ κακὸν ἀδύνατον νὰ ὑπάρχη ἄνευ τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς καὶ τὸ ἀγαθὸν ἄνευ τοῦ κακοῦ· ὅπου ὑπάρχει τὸ βέλτιστον ἐκεῖ εἶναι καὶ τὸ χεῖριστον. Βεβαίως τὸ κακὸν δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς φύσεως ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ λείπη ἀπὸ τῆς διαμάχης τῶν ζωϊκῶν πνευμάτων⁵. Ἡ φύσις θηρεύει πανταχοῦ τὸ ἄριστον, ὅπερ εἶναι ἐπιτευκτὸν κατὰ τὰς περιστάσεις· τὸ ὀρμέμφυτον ὀδηγεῖ ἐνδοθεν πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ πᾶσα κίνησις, μὴ τείνουσα εἰς τὸ ἀγαθόν, γίνεται μόνον διὰ τῆς βίας⁶.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι τοιαύτη περὶ κόσμου ἀντίληψις διεγείρει αἰσιόδοξον διάθεσιν· ἕκαστον φαίνεται τέλειον θεωρούμενον ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ ὅλον. Εἰς τὸν σκοποῦντα δηλαδὴ τὴν ἀλληλουχίαν τοῦ κόσμου αἱ διαφωνίαι διαλύονται εἰς ἀρμονίαν· ἡ φύσις παρεικάζεται πρὸς διευθυντὴν ὀρχήστρας, ὅστις ἔχει μὲν παρ'

ἔχουσιν ἐσωτερικὴν τῆς κινήσεως τὴν ὀρμήν· «ἕκαστος ἀστὴρ κινεῖται ἐλευθέρως διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ζωῆς περὶ τὸ κέντρον αὐτοῦ καὶ περὶ τὸν οἰκεῖον ἥλιον».

1. Ὁ Βροῦνος ταυτίζει κατ' ἀλήθειαν τὸν αἰθέρα πρὸς τὴν ὕλην, διότι θεωρεῖ τοῦτον ὡς τὸν φορέα πασῶν τῶν ποιότητων, ἐνῶ αὐτὸς εἶναι ἄμοιρος ποιότητος.

2. De l'infin. σ. 32. 99 ἐξ. La cena σ. 177.

3. Ἡ γῆ δὲν εἶναι στοιχεῖον ἀλλ' ἀπλῶς ὕδωρ φαινόμενον ἐν συνοχῇ. (De l'infin. σ. 63 De innumer. σ. 495).

4. Ἰδὲ καὶ ἀνωτέρω σ. 307.

5. De la causa σ. 222. De gli eroici fur. σ. 333.

6. La cena σ. 187.

ἑαυτῷ πολλὰς καὶ διαφόρους φωνάς, ἀλλὰ δύναται νὰ ἀγάγη εἰς ἄρμονίαν. Ἄλλως δὲ παρὰ τὰς ἀτελείας τῶν ἐπὶ μέρους τὸ σύμπαν εἶναι ἐν πάσῃ στιγμῇ τέλειον, εἶναι ἡ πραγμάτωσις τῆς ἀρχηγόνου θείας δυνάμεως ¹.

5. Μοναδολογία. Ἐνῶ τὸ κατὰ πρῶτον ὁ Βρούνος προσεῖχεν εἰς τὸ καθολικὸν καὶ γενικόν, ὀλιγώτερον δ' εἰς τὸ μερικόν καὶ ἀτομικόν, ἔστρεφε ἀεὶ μᾶλλον τὸν νοῦν εἰς τὸ δεύτερον, μέχρις οὗ ἐν τοῖς τελευταίοις συγγράμμασιν ἐμφανίζει τὴν ἀντίθεσιν τοῦ μεγίστου καὶ τοῦ ἐλαχίστου ὑπομιμνήσκων τὸν Κουζανόν ². Ἦδη ἐξαιρούνται οὐχὶ ἡ συνέχεια, ἡ ἀλληλουχία καὶ ἡ ἐπάλληλος ἐπενέργεια, ἀλλὰ τὰ μερικὰ στοιχεῖα, ἐν οἷς γίνεται ἡ ἐπενέργεια· ἐξαιρεται τὸ ἀτομικὸν καὶ ἰδιάζον ἐκάστου καὶ δηλοῦται ὅτι δὲν ὑπάρχουσι δύο ἐντελῶς ὅμοια πράγματα. "Ὅ,τι προσπίπτει εἰς τὴν αἴσθησιν ὡς συνεχές καὶ ἀλληλουχούμενον, σύγκειται ἐξ ἐλαχίστων μορίων, ὅπως ὁ ἀριθμὸς ἐκ μονάδων· τὸ τοιοῦτο μόριον εἶναι τὸ ἐλάχιστον (minimum) ³, τὸ ἄτομον, ἡ μονάς ⁴. Ἄτομον δηλαδή εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν ἔχει μέρη ἀλλὰ μόνον ὄριον (terminus)· αὐτὸ δ' εἶναι τὸ πρῶτον μέρος τοῦ αἰσθητοῦ. Πανταχοῦ πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν συστατικὰ στοιχεῖα, ἅτινα εἶναι

¹. Λί ἀτέλεια ἀνήκουσιν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, οὐχὶ εἰς τὸν νοητὸν καὶ ἀίδιον· ἀφανίζονται, ὅταν τις ἀπίδῃ εἰς τὸ αἰώνιον ἢ ὅταν ἐξετάσῃ ἕκαστον κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν (in sua individualitate). De immenso 2, 12.

². Ἡ τροπὴ φαίνεται ἰδίᾳ ἐν τῷ De triplici minimo.

³. Ῥητέον ὅτι ἡ ὕλη διακρίνεται εἰς ὕλην σωματικῶν καὶ ὕλην πνευματικῶν ὄντων, ὡς διάφορα εἶδη τοῦ αὐτοῦ γένους· ἐκείνη μὲν εἶναι συνεπτυγμένη αὕτη δὲ ἀνεπτυγμένη. Ἐντεῦθεν φαίνεται ὅτι καὶ τὰ φυσικὰ ἄτομα πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν εἰς δυνάμεις ἢ μεταφυσικὰς στιγμάς, αἵτινες ἐκ τῆς ἀπολύτου ὑπάρξεως μεταπίπτουσαι εἰς τὸν χῶρον λαμβάνουσι τὴν ἐμφανσιν σώματος. (Πβλ. De tripl. min. σ. 134. De la causa σ. 271 ἐξ.).

⁴. Ὁ Βρούνος δεικνύει τὴν ἀνάγκην τῆς παραδοχῆς ἀτόμων ἐν τῇ φύσει καὶ καθάπτεται σφοδρῶς τῶν σχολαστικῶν μαθηματικῶν τῶν διατεινομένων ὅτι τὰ σώματα ἐπιδέχονται μερισμὸν ἐπ' ἄπειρον. Εἶναι ἀναγκαῖα, λέγει, τὰ ἄτομα ὡς πρῶτα στοιχεῖα, συστατικὰ τῶν αἰσθητῶν. (Ἐνθ. ἀν. σ. 102).

ἀδιάλυτα, ἐνῶ τὸ αἰσθητὸν διαλύεται¹. Καὶ εἶναι μὲν αἱ μονάδες διαφόρων εἰδῶν² ἄλλ' ἐν ὑπερτέρα ἐννοία μονάδες εἶναι αἱ οὐσίαι, αἴτινες ὡς ἀμέριστοι ἐνότητες διήκουσι διὰ πλήθους φαινομένων. Τοιαῦται μονάδες εἶναι αἱ ψυχαί, τὰ κοσμικὰ σώματα καὶ τὰ κοσμικὰ συστήματα³. τοιαύτη μονὰς εἶναι καὶ ὁ θεὸς ὡς ἡ μονὰς τῶν μονάδων⁴. Ἰδίας δὲ προσοχῆς ἄξια εἶναι αἱ μεταφυσικαὶ μονάδες, τουτέστιν αἱ μερικαὶ καὶ ἀτομικαὶ οὐσίαι, ὧν ἐκάστη εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ ἀπειρος κοσμικὴ δύναμις, ἡ ἀτίδιος ἀρχέγονος δύναμις, αὐτὸς ὁ θεός, πλὴν ἐν ἐκάστη μονάδι κατ' ἴδιον τρόπον διαμορφώσεως καὶ ἐμφανίσεως. Συμβαίνει δηλαδὴ εἰς τὴν φύσιν ὅ,τι καὶ εἰς τὴν τέχνην. Ὅπως ἡ δημιουργικὴ ἔμπνευσις τοῦ καλλιτέχνου ὑπάρχει ὅλη καὶ πλήρης ἐν πᾶσι τοῖς τεχνουργήμασιν αὐτοῦ ἐκδηλουμένη, εἰ καὶ ἐν ἐκάστῳ κατ' ἴδιον τρόπον, οὕτω καὶ ἡ τὰ πάντα δημιουργοῦσα θεία δύναμις ἐμφανίζεται ἐν ἐκάστῳ νέα καὶ κατ' ἰδιάζουσαν μορφήν, εἶναι ἀνεξάντλητος καὶ οὐδέποτε ἐπαναλαμβάνει ὁμοίως καὶ ἀκριβῶς τὰ αὐτά. Ἐκάστη μονὰς ἀπεικονίζει τὸ σύμπαν κατ' ἴδιον τρόπον· εἶναι ὅ,τι καὶ τὰ ἄλλα πάντα καὶ ἅμα διαφέρει αὐτῶν.

Ἐκάστη ἀτομικὴ οὐσία εἶναι μονὰς ἢ ψυχὴ· ὡς τοιαύτη ἐκτείνεται ἐκ τοῦ κέντρου αὐτῆς καὶ προσελκύει διαφόρους ἐξωτερικὰς

¹. Τὰ ἄτομα τοῦ Βρούνου δὲν εἶναι οἷα τὰ μηχανικὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου οὐδὲ κινουῦνται ἐν τῷ κενῷ χώρῳ, ἀλλὰ περιβάλλονται ὑπὸ τοῦ αἰθέρος, «τοῦ ἀπείρου διαστήματος, ἐν ᾧ κινεῖται καὶ ζῆ ὁ κόσμος». Ὁ αἰθὴρ εἶναι τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς τὸ κόσμου, ἐξ οὗ συντίθενται τὰ ἄτομα. (Ἐπιθ. τὸ τέλος τοῦ De tripl. minimo).

². Εἰς τὸν μαθηματικὸν μονὰς εἶναι ἡ στιγμή, ἀρχὴ τῆς γραμμῆς, εἰς τὸν φυσικὸν τὸ ἄτομον, ἀρχὴ τοῦ σώματος, εἰς τὸν γραμματικὸν ἢ συλλαβή, εἰς τὸν διαλεκτικὸν ἢ πρότασις, εἰς τὸν ποιητὴν ὁ στίχος. (Αὐτ. σ. 74 ἐξ.).

³. Ἡ μονὰς προσλαμβάνει ἐννοίαν σχετικὴν. Οὕτως ὁ ἥλιος μετὰ τῶν πλανητῶν εἶναι μονὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύμπαν. Βεβαίως ἐνταῦθα διακρίνονται μέρη ἄλλα ταῦτα εἶναι φύσει συναφῆ καὶ ἀχώριστα, ἐὰν μέλλωσι νὰ γνωσθῶσιν ὡς ἀληθῶς.

⁴. Αὐτ. σ. 75.

ἕλας ¹, δι' ὧν κτᾶται τὸ οἰκεῖον σῶμα καὶ ἀσκειῖ ἐν αὐτῷ τὴν ζωογόνον δύναμιν. "Όταν ἡ οὐσία αὕτη συσταλῆ εἰς τὸ ἴδιον κέντρον, γίνεται ὁ θάνατος. "Όθεν ὀρίζεται ἡ μὲν γέννησις ὡς ἔκτασις ἐκ τοῦ κέντρου, ὁ δὲ θάνατος ὡς συστολὴ εἰς τὸ κέντρον ². Ἐπειδὴ καὶ τὰ μόρια, ἐξ ὧν σύγκειται τὸ σῶμα, εἶναι ὡσαύτως μονάδες, εὐδηλον ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ κεντρικὴ μονάς, ἥτις ἐνδοθεν ἐνεργοῦσα συνάπτει εὐαρμόστως τὰς κατωτέρας μονάδας καὶ συγκρατεῖ τὸ σῶμα. Δὲν εἶναι ἄρα ἡ ψυχὴ ἀποτέλεσμα καὶ προϊόν τοῦ σώματος ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου αὕτη σχηματίζει τὸ σῶμα, ἀφοῦ δεσπόζει τῶν κατωτέρων μονάδων καὶ μορφοῖ τὰ ἐνυλα μέρη. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα διαφέρουσιν ἀλλήλων μόνον κατὰ βαθμὸν καὶ ἐν τῇ ἐπαλλήλῳ ἐπενεργεῖα ἐκείνη μὲν εἶναι τὸ κυρίως δρῶν, τοῦτο δὲ τὸ κυρίως πάσχον ³. Ἡ ψυχὴ, ὡς τὸ εἶδος, κρατεῖ τοῦ σώματος καὶ ἅμα κινεῖται μετ' αὐτοῦ· δὲν εἶναι ἔξω ἀλλ' ἐντὸς τοῦ σώματος, εἰ καὶ τούτου διαφέρει ⁴.

6. Ἀνθρωπολογία (γνώσις, ἀρετὴ). Ὑπέροχον θέσιν ἐν τοῖς οὔσι κατέχει ὁ ἄνθρωπος, οὗ διακρίνονται δύο συστατικὰ μέρη, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα· ἔχει δ' ἐκείνη πρὸς τοῦτο, ὡς ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ πρὸς τὸ σύμπαν. "Όπως ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ὡς μορφωτικὴ ἀρχή, ζωογονεῖ ἐνδοθεν τὸ σύμπαν, συνέχει, διαμορφοῖ καὶ κυβερνᾷ αὐτὸ, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ζωογονεῖ, συγκρατεῖ καὶ κατευθύνει αὐτόν· ὁμοιάζει πρὸς τὸν κυβερνήτην πλοίου, τὸν πατέρα οἰκογενείας, τὸν ἀρχιτέκτονα οἰκίας, πλὴν ὅτι εἶναι ὡς ὁ ἔσωθεν καὶ οὐχὶ ἔξωθεν δρῶν καλλιτέχνης ⁵. Ὡς δὲ ἡ

¹. Αἰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἕλαι σύγκεινται ἐξ ἐλαχίστων μορίων, ἅτινα εἶναι καὶ αὐτὰ ἐμψυχα ὄντα. (De l'infin. σ. 72 ἐξ. La cena σ. 166 ἐξ.).

². De tripl. min. 13. «Navitas ergo est expansio centri, consistentia sphaerae, mors contractio in centrum».

³. Παρὰ ταῦτα ὁ Βροῦνος εὕρισκει μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς ἀντίθεσιν καὶ διαβλέπων διάστασιν τούτων καταφεύγει εἰς τὸ ζωϊκὸν πνεῦμα ὡς μέσον συνδετικὸν ἀμφοτέρων. (De l'infin. σ. 99. De monade σ. 42).

⁴. Spaccio σ. 112 ἐξ. De la causa σ. 251 ἐξ.

⁵. Spaccio σ. 112.

τοῦ κόσμου ψυχὴ δὲν καταδαπανᾶται εἰς τὸ σύμπαν ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει καὶ ὑπὲρ τὸ σῶμα αὐτοῦ· εἶναι ἡ κυρία ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἐν αὐτῷ δαιμόνιον καὶ θεῖον, ὡς πᾶσα δὲ οὐσία ἡ ψυχὴ δὲν ὑπόκειται εἰς θάνατον ἀλλ' ἐπιδέχεται μεταμόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν εἰσερχομένη εἰς ἕτερα σώματα ¹.

Ἡ ψυχὴ ἀναπτύσσεται διὰ τῆς γνωστικῆς δυνάμεως, ἧς διακρίνονται ὡς εἶδη ἡ αἴσθησις, ἡ διάνοια, ὁ νοῦς καὶ τὸ πνεῦμα. Ἡ αἴσθησις, ἡ κατ' αἴσθησιν δηλονότι παρατήρησις, δὲν παρέχει τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν, δὲν πορίζει τὴν ἐνότητα καὶ τὸ ἀπειρον τῆς οὐσίας ². Δεικνύει μόνον τὰ πράγματα, ὡς φαίνεται ὅτι διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀντίληψις ἐκείνων εἶναι συγκεχυμένη καὶ οὐχὶ σπανίως ἀπατηλὴ, διὸ καὶ δὲν πρέπει ὅλως νὰ τυγχάνη πίστεως, ἀν μὴ συμφωνῇ ἡ μαρτυρία αὐτῆς πρὸς τὴν διάνοιαν ³. Πλὴν ὅμως δὲν στερεῖται ἡ αἴσθησις διὰ τοῦτο ἀξίας, διότι διεγείρει τὴν σκέψιν καὶ προάγει τὴν διάνοιαν εἰς γνῶσιν τῆς ἀληθείας ⁴. Ἡ δὲ διάνοια (ratio) ἀνάγει τὸ πλῆθος τῶν αἰσθητῶν εἰς λογικὰς ἐνότητες καὶ πάλιν ἀναλύει ταύτας εἰς ποικιλίαν γνωρισμάτων· σχηματίζει ἐννοίας ἀπεικονίζουσας τὰ πράγματα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὅστις πάλιν κατοπτρίζει τὰς αἰδιόους ιδέας ⁵. Ἀλλὰ καὶ ἡ διάνοια δὲν κατέχει τὴν

¹. De l'infin. Dial. 5.

². Ἐν τῷ De minimo παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ αἴσθησις δὲν δεικνύει τὰ άτομα ἢ τὰς μονάδας, αἵτινες εἶναι ἡ ἀληθὴς οὐσία.

³. Ἡ αἴσθησις δὲν παρέχει πιστὴν εἰκόνα τοῦ ἔξω κόσμου ἀλλ' ἀπλῶς εἰκόνας ἠρτημένας ἐκ παντοίων ὄρων καὶ τῆς τυχαίας θέσεως τοῦ παρατηρητοῦ. Ὁ Βροῦνος ὁρμᾶται ἀπὸ τοῦ διαλογισμοῦ, ὅτι νέας ἀστρονομικὰς γνώσεις θὰ πορίσῃ οὐχὶ ἡ αἴσθησις ἀλλ' ἡ νόησις.

⁴. De l'infinito σ. 4 ἐξ. 17 ἐξ.

⁵. Αἱ ιδέαι προηγοῦνται τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ἀλήθεια αὐτῶν εἶναι ἀλήθεια πρὸ τῶν πραγμάτων (ante res), ἰδρυμένη ἐν τῷ θεῷ, ἐν τῷ ἰδεατῷ κόσμῳ. De compositione imaginum 1,1 «Ideae sunt causa rerum ante res, idearum vestigia sunt ipsae res seu quae in rebus, idearum umbrae sunt ab ipsis rebus seu post res, quae tanto minori ratione esse dicuntur, quam

πλήρη ἀλήθειαν, διότι νοεῖ μόνον ἐμμέσως καὶ λαμβάνει τὴν ἀλήθειαν τοιουτοτρόπως, διὰ συλλογισμῶν· γινώσκει τὴν ἀλήθειαν μόνον διὰ τινων ἀρχῶν, καθ' ὃν τρόπον ὁ ὀφθαλμὸς διὰ τῶν διαρρωγῶν σκοτεινοῦ θαλάμου παρατηρεῖ τὸ φῶς ἐν τισι μόνον ἀκτῖσιν¹. Ὑπὲρ τὴν διάνοιαν ἴσταται ὁ νοῦς (intellectus), ὅστις κατέχει τὰς ἀρχὰς τοῦ συλλογισμοῦ, ἀνάγει πάντα εἰς τὴν ὑπερτάτην ἐνότητα καὶ διαβλέπει ἐν αὐτῇ τὴν σύμπτωσιν τῶν ἀντιθέσεων. Τὴν δὲ ἀκροτάτην τῆς γνώσεως βαθμίδα κατέχει τὸ πνεῦμα (mens), ὅπερ ἐποπτεύει τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὸ ἰδιάζον αὐτῇ εἶδος καὶ τὴν ζωηροτάτην μορφήν². Καὶ ὁμοίως, παρὰ ταῦτα, φρονεῖ καὶ ὁ Βροῦνος, ὡς ἤδη ὁ Κουζανὸς (οὗ ἡ γνωσιολογία νῦν ἐπαναλαμβάνεται) ὅτι ἡ ἀκριβὴς κατανόησις δὲν ἐπιτυγχάνεται, ὅτι δὲν εἶναι προσιτὴ ἡμῖν αὐτὴ ἡ ἀλήθεια ἀλλὰ μόνον ἡ σκιά τῆς ἰδεατῆς ἀληθείας³. Διὸ καὶ πρὸς διασάφησιν τῆς ἀληθείας ἔχομεν χρεῖαν εἰκόνων καὶ ἀναλογιῶν, οἷας παρέχουσι μάλιστα αἱ ἀριθμητικαὶ σχέσεις καὶ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα.

Κατὰ ταῦτα ἡ γνωστικὴ ἡμῶν ἐνέργεια χωρεῖ ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ἀνερχομένη τὴν αὐτὴν κλίμακα, ἣν κατέρχεται ἡ φύσις γεννῶσα τὰ ὄντα. Ἐνῶ τὸ Θεῖον κατέρχεται διὰ πασῶν τῶν βαθμίδων τῆς φύσεως μέχρι τῶν κατωτάτων πραγμάτων, ἡ ἡμέτερα γνώσις τούναντίον ἀνέρχεται διὰ τῶν αὐτῶν βαθμίδων ἀπὸ τῶν κατωτάτων ὄντων μέχρι τοῦ ὑψίστου, τοῦ Θεοῦ⁴.

7. Ἡθικὴ. Καὶ ταῦτα μὲν συντόμως περὶ τῆς γνώσεως. Αἶδε περὶ τῆς διαγωγῆς καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων γινώμαι τοῦ φιλοσόφου εἶναι ὁμόλογοι πρὸς τὴν ὄντολογία καὶ κοσμο-

res ipsae, quae a naturae gremio proficiscuntur, quanto res ipsae quam mens, idea atque principium effectivum, supernaturale, substantifium» Πβλ. Spaccio σ. 156. Cabala σ. 270.

¹. De gli eroici fur. σ. 406. ἐξ.

². De la causa σ. 287. De l'infinito σ. 18.

³. De umbris idearum, σ. 301 ἐξ.

⁴. De la causa σ. 285. Sigillus sigillorum σ. 556.

λογίαν αὐτοῦ¹. Ὡς παρὰ τῷ θεῷ ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀνάγκη συμπίπτουσιν, οὕτω καὶ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ φυσικὴ καὶ ἡ κατὰ βούλησιν κίνησις². Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου ἐκτιμᾶται ἡ ἀξία τῆς ἔμφρονος βουλήσεως, ἥτις δὲν ἐλαύνεται ὑπὸ τοῦ ὀρμεμφύτου ἢ τῆς θείας ἐπιπνοίας, ἀλλ' ἐλευθέρα οὔσα καθίσταται αἰτία τοῦ ἀγαθοῦ. Ὡσαύτως τὴν ἐλευθερίαν προϋποθέτει ἡ ἀπαίτησις ὅπως ἡ φιλοσοφία συνεπικουρῇ εἰς τὴν φύσιν, προάγῃ τοὺς τρόπους καὶ τὰ ἔθη τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁδηγῇ εἰς τὴν μακαρίαν ζωὴν³. Ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις ἀπαιτεῖται ἀναμόρφωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἔπειτα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου⁴. Ζητεῖται νέα τάξις, ἐν ἣ τὴν πρώτην θέσιν νὰ κατέχη ἡ ἀλήθεια καὶ ἐκ ταύτης νὰ ἐξαρτῶνται πάντα⁵. Εἶναι δὲ ἡ ἀλήθεια τὸ μόνον σταθερὸν καὶ παραμόνιμον ἐν τῇ ἐναλλαγῇ καὶ τῇ εἰς ἀλλήλας μεταβάσει τῶν ἀντιθέσεων, ἥτις χαρακτηρίζει ἐπ' ἴσης καὶ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ νόμος δηλαδὴ τῆς μεταβολῆς κρατεῖ οὐχ ἥττον ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ καὶ ἰδίᾳ τοῦ συναισθηματικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἄνευ τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῆς

¹. Ἀπηρτισμένην ἠθικὴν ὁ Βροῦνος δὲν κατέλιπεν, εἰ καὶ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Spaccio ἐπηγγείλατο ὅτι θὰ γράψῃ ἠθικὴν φιλοσοφίαν «ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ φωτὸς στηριζομένην». Ὁ μαρτυρικὸς θάνατος δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιον, νὰ συγγράψῃ σύστημα νέας ἠθικῆς τάξεως. Ἡ ἠθικὴ ἦτο τῷ φιλοσόφῳ «προσφιλεστάτη τῶν θυγατέρων τῆς Μούσης». Δαψιλεῖς δ' ὅμως παρέχει ἠθικὰς θεωρίας ἐν δυσὶ συγγράμμασι, τῷ Spaccio καὶ τῷ De gli eroici furori· ἐκεῖνο μὲν ἀποβλέπει εἰς πάντας τοῦτο δὲ μόνον εἰς ὀλίγους ἐκλεκτούς.

². De innumer. σ. 553 «Animal totum suo motu regitur voluntario vel naturali, vel qui unus est pariter naturalis et voluntarius».

³. De gli eroici fur. σ. 329. La cena σ. 138. De la causa σ. 259.

⁴. Ἐν τῷ Spaccio εἰσάγεται ὁ Ζεὺς ἀπαιτῶν τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ λέγει εἰς τοὺς θεοὺς ὅτι πρέπει νὰ καταλίπωσι τὰς ἐπιμέμπτους ἐνεργείας καὶ τραπῶσιν ἐπὶ τὴν δικαιοσύνην· νέοι τρόποι καὶ ἀρεταὶ θὰ διέπωσι τὸν οὐρανόν. Ἐνταῦθα ὁ Ζεὺς ἀντιπροσωπεύει οὐχὶ τὸν ὑπέρτατον θεὸν ἀλλ' ἕκαστον ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, καθ' ὅσον ἔχομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὴν θεῖαν δύναμιν καὶ ἀποφασίζομεν νὰ ἀναμορφωθῶμεν.

⁵. Ἐὰν νοηθῇ τι ὑπέρτερον τῆς ἀληθείας, τοῦτο θὰ ἦτο ἡ κυρίως ἀλήθεια. Ἐξαίρων ὁ Βροῦνος τὴν ἀλήθειαν ἀποβλέπει εἰς τὸν ἴδιον ἀγῶνα πρὸς ἐπικρατήσιν τῆς νέας περὶ κόσμου θεωρίας καὶ πέποιθεν ὅτι αἱ νέα αὐτὰ ἀντιλήψεις εὐρύνουσι τὴν διάνοιαν καὶ εὐγενίζουσι τὰ ἔθη.

εἰς διαφόρους καταστάσεις μεταβάσεως δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡδονή· ὡσαύτως δὲν θὰ ὑπῆρχε μεταμέλεια (μετάνοια) ¹ καὶ πόθος τῆς ἀνόδου εἰς ὑπερτέραν καὶ κρείττονα ζωὴν ².

Ἐν τῇ εἰς ἀναμόρφωσιν ἀποβλεπούσῃ νέᾳ τάξει ἀξιοῖ νὰ καταλάβῃ ἰδίαν θέσιν ἡ ἀργία, ἡ ἀπραγμοσύνη (οτιό), ἐπαινοῦσα τὴν παιδικὴν τῆς ἀνθρωπότητος ἡλικίαν ὡς εὐτυχῆ, ἐν ᾗ οὔτε μόχθοι καὶ φροντίδες ἀπηγοῦντο οὔτε δυστυχία, κακία καὶ ἁμαρτία ὑπῆρχον. Ἀλλὰ πρὸς τοιοῦτους τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος ἐπαίνους ἀντιλέγει ὁ Ζεὺς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπροικίσθη διὰ χειρὸς καὶ νοῦ, ὥστε νὰ ἐργάζεται καὶ ἐργαζόμενος ἀπείργῃ τὰς ἐνδείας καὶ δεσπόζῃ τῆς φύσεως ³. Δὲν πρέπει νὰ στοιχῆ ἀπλῶς εἰς τὰς παρορμήσεις τῆς φύσεως ἢ τὴν θείαν ἐπίπνοιαν ἀλλὰ κυρίως νὰ δημιουργῆ διὰ τῆς διανοίας δευτέραν φύσιν, ἧς ἄνευ δὲν θὰ διетήρει τὸ κῦρος καὶ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ὡς θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ⁴. Κατὰ τὸν χρυσοῦν, λέγει, αἰῶνα οἱ ἄνθρωποι ἐν τῇ ἀνέσει αὐτῶν δὲν ἦσαν ἀνώτεροι τῶν νῦν ζώων, ἴσως δὲ ἦσαν καὶ τούτων κατώτεροι. Ἐπηκολούθησεν εἰς τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον ἐνδεία καὶ δυστυχία· ναί, ἀλλ' αὕτη ἐπέβαλε τὴν ἐργασίαν καὶ ἐγέννησε τὴν βιοτεχνίαν, ὥξυνε τὴν διάνοιαν καὶ ὠδήγησεν εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν, δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος προσεγγίζει πρὸς τὸ θεῖον. Βεβαίως ἠυξήθησαν συγχρόνως ἡ ἀδικία καὶ ἡ κακία, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι αἱ ἀρεταὶ δὲν ἀναφαίνονται ἄνευ τῆς κακίας καὶ τῆς ἐπικρατήσεως αὐτῆς ⁵. Εὐδὴλον λοιπὸν ὅτι ἡ ἀργία δὲν ἀποβάλλε-

1. Ἡ μετάνοια καὶ ἡ ἀλήθεια ἐπέχουσιν ἐν τῇ προκειμένῃ Ἡθικῇ ὑπέροχον θέσιν. Ἡ μετάνοια εἶναι ἐν τῇ νέᾳ τάξει ὡς ὁ κύκνος· ἀναδύεται ἐκ τῶν κυμάτων καὶ ἀναζητεῖ νέαν καθαρότητα.

2. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ Ζεὺς ἀποφασίζει νὰ ἀναμορφώσῃ ἑαυτὸν καὶ ὅλον τὸν οὐράνιον κόσμον. Ἐν μέσῳ τῆς μεταβολῆς ἴσταται σταθερὰ μόνῃ ἡ ἀλήθεια καὶ ὑπὸ τὸ φῶς αὐτῆς τελεῖται ἡ ἀναμόρφωσις.

3. Ὁ Βροῦνος ψέγει τὸν ἀργὸν βίον τῆς πνευματικῆς θεωρίας· δὲν πρέπει τις νὰ ζῆ ἐν θεωρίᾳ μακρὰν πάσης χειρωναξίας μηδὲ πάλιν ἐν χειρωναξίᾳ ἄνευ πάσης θεωρίας. (Spraccio σ. 202 ἐξ.).

4. Αὐτ. 329 ἐξ.

5. Δὲν ὑπάρχει ἐγκράτεια, ὅπου λείπει κακία πρὸς υπερνίκησιν, ὅπου δη-

ται ὅλως ἄλλ' ἀναγνωρίζεται μόνον ὡς ἀναγκαῖον ἀντίρροπον τῆς ἐργασίας· ἐργασία καὶ ἀνάπαυσις ἀποτελοῦσι φυσικόν τινα ῥυθμόν¹.

Ὁ ἄνθρωπος ὁ ζῶν ἀνώτερον τοῦ ζώου βίον δοκιμάζει διάφορα συναισθήματα· ζῆ ἐν τῷ παρελθόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, διανοεῖται τὸ παρὸν καὶ τὸ ἀπόν· ἡ χαρὰ αὐτοῦ δὲν εἶναι ἄμοιρος φροντίδος, φόβου καὶ μεταμελείας. Φεύγει δὲ μάλιστα τὴν ἀμάθειαν, ἥτις εἶναι ἡ μήτηρ τῆς κατ' αἴσθησιν εὐτυχίας καὶ τοῦ κτηνώδους παραδείσου. Ὁ αὐξάνων τὰς γνώσεις αὐξάνει τὸν πόνον καὶ τὴν ὀδύνην αὐτοῦ, διότι προβάλλει ἑαυτῷ σκοποὺς αἰεὶ ὑψηλοτέρους ἀπαιτοῦντας μείζονας μόχθους. Ἄλλ' ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ ἥρωϊκὸν πάθος καὶ τὸ μεγαλεῖον, ὅτι, καίπερ συνειδώς τις τοὺς παρομαρτοῦντας πόνους καὶ κινδύνους, δὲν φεύγει ἄλλ' ἐπιδιώκει τοὺς ἀνωτέρους σκοπούς. Ἡ χρυσαλλὶς θέλγεται ὑπὸ τοῦ φωτός καὶ φέρεται πρὸς αὐτὸ χωρὶς νὰ γινώσκῃ ὅτι ἐκεῖ θὰ εὔρη τὸν θάνατον. Ὁ ἥρωϊκὸς δ' ὅμως ἄνθρωπος ζητεῖ τὸ φῶς τῆς γνώσεως, εἰ καὶ ἔχει ἐπίγνωσιν τῶν συναφῶν πόνων καὶ κινδύνων· διότι γινώσκει ἅμα ὅτι ταῦτα εἶναι κακὰ μόνον ἀπὸ περιορισμένης καὶ αἰσθητῆς ἀπόψεως, οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς αἰωνιότητος (*ne l'occhio de l'eternitade*)². Ὅθεν καὶ ἐπιδοκιμάζεται ἡ διδασκαλία τοῦ Ἐπικούρου, καθ' ἣν ὑπερτάτη ἀρετὴ εἶναι ἡ ὑπερνίκησις τοῦ πόνου καὶ τῶν παθῶν· ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀγάπης τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ δὲν συναισθανόμεθα τὰ κακὰ, ὑφ' ὧν κατεχόμεθα³. Τοῦτο εἶναι τὸ ἥρωϊκὸν πάθος, ἡ ἥρωϊκὴ ἀγάπη, εἰς ἣν παρακινεῖ ὁ φιλόσοφος⁴. Ἐκείνου ἐμφορούμενοι ἀπονεκροῦμεν τὴν

λαδὴ δὲν νικᾶται ὁ πειρασμός· ἡ ἀγνεία δὲν εἶναι ἀρετὴ εἰς ψυχρὰν καὶ ἀναίσθητον φύσιν.

¹. Πᾶσα εὐγενὴς διάνοια θὰ θεωρῇ τὴν ἀργίαν ὡς μέγα κακόν, ἀν μὴ χρησιμεύῃ ὡς ἀντίρροπον ἐπιμόχθου ἐργασίας. (Ἐνθ. ἀνωτ.).

². Αἱ ἐννοιαὶ αὗται ἀναπτύσσονται ἐν τῷ ἔργῳ *De gli eroici furori*.

³. Αὐτ. 366 ἐξ.

⁴. Ἡ θεωρία τοῦ ἀπείρου καὶ αἰδίου κόσμου ἐμποιεῖ ἱερὸν ἐνθουσιασμόν καὶ ἀνυψοῖ εἰς τὴν θείαν μεγαλειότητα. Τί δύνανται οἱ πόνοι τοῦ βίου, ὅταν αἰρώμεθα εἰς τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ σύμπαντος; Τί δύνανται τὰ προσωπικὰ πάθη, ὅταν ἔχωμεν ἐπίγνωσιν τῆς ἀτέρμονος καὶ δημιουργικῆς παντοδυναμίας τῆς ζωῆς;

συνήθη ζωὴν καὶ ὑπερνικῶμεν τὴν κατ' αἴσθησιν κίνησιν, ζῶμεν δ' ἐν τῷ κράτει τοῦ νοῦ τὴν θεϊαν ζωὴν· ἀθροίζομεθα εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ συναισθανόμεθα ὅτι εἴμεθα φορεῖς τῆς ἀληθείας, ἐποπτεύομεν δ' ἐν ἡμῖν τὴν ἀληθῆ μονάδα, τὴν πηγὴν παντὸς ἀριθμοῦ· οὕτω καθιστάμεθα κοινωνοὶ τοῦ Ἐνός, ἐν ᾧ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ὅπερ περιέχει πάντα καὶ εἶναι τὸ ὑψιστον ἀγαθόν¹. Καὶ ὁμως παραμένει διαρκῆς ἡ ἀνάμνησις ὅτι οὐδέποτε ἀπαλλαττόμεθα τῆς φυσικῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ὅτι ὑποκείμεθα εἰς τὴν ἀδιάλειπτον ῥοὴν τοῦ χρόνου, ὅτι ἐν τῇ ἡρωϊκῇ μεταρσιώσει τῆς διανοίας ἡμῶν λησμονοῦμεν τὴν ῥοὴν καὶ παροδικότητα καὶ ἀπατώμενοι νομίζομεν ὅτι δὲν ὑπάρχει. Ἐντεῦθεν ἡ μεμψιμοιρία τοῦ Βρούνου διὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ κόσμου τούτου. Ἐντὸς τῶν δακρύων, λέγει, ζητεῖ ἡ καρδία τὴν παραμυθίαν καὶ ἀνάπαυσιν καὶ μόνον ἐν τοῖς δακρύοις ἀνάπτεται τὸ πῦρ, ὅπερ διεγείρει ἡμῖν τὴν ἀγάπην τοῦ ὠραίου. Καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ εὐρίσκουσιν ἀνακούφισιν ἐν τῇ κινήσει καὶ συγκινήσει, οὐχὶ δ' ἐν τῇ κατανοήσει τῆς ἀληθείας, ἥτις εἶναι ἀνέφικτος². Ἡ ἀποπλήρωσις τῶν προσπαθειῶν τοῦ νοῦ εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς ἀδιαλείπτου γενέσεως ἀδύνατος. Ἐκ τούτου δὲ γίνεται φανερόν ὅτι εἴμεθα προωρισμένοι εἰς πρᾶξιν μᾶλλον ἢ εἰς γνῶσιν καὶ ὅτι ἡ βούλησις, εἰ καὶ ἀδυνατεῖ νὰ θέλῃ ἄνευ τοῦ νοῦ, ὁμως δεσπόζει αὐτοῦ, εἶναι ἄρα ἡ πρώτη καὶ κυριωτάτη τῶν ψυχικῶν δυνάμεων³. Ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρα, ἢ δ' ἐλευθερία αὐτῆς συμπίπτει μετὰ τῆς ἀνάγκης τῆς καθοριζομένης ὑπὸ τῆς φυσικῆς τάξεως⁴. Ὅθεν δημιουργεῖται νέα

1. Αὐτ. σ. 341. 408 ἐξ. De la causa σ. 292.

2. Αὐτ. σ. 417.

3. Ἡ βούλησις εἶναι κατὰ τὸν Βρούνον ἡ ἰσχυροτάτη τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, διότι τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν, τὸ θεῖον κάλλος, ἀγαπᾶται μᾶλλον ἢ γινώσκεται ὑφ' ἡμῶν. (Αὐτ. 317. 339). Ἐνταῦθα δηλαδὴ ἔχομεν τὴν πρόδρομον τοῦ Καντίου διδασκαλίαν, ὅτι εἰς τὸ Ἀπόλυτον ἀνάγει ἡ βούλησις μᾶλλον ἢ ἡ νόησις.

4. Ὑπάρχει ἠθικὴ τοῦ κόσμου τάξις ὑποδεικνυομένη ὑπὸ τινος φυσικῆς τάξεως. Ὁ συνάδων δηλαδὴ πρὸς τὴν φυσικὴν τάξιν, ὁ πράττων κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς φύσεως, εἶναι ἐλεύθερος. Ἀνάγκη καὶ ἐλευθερία συμπίπτουσιν ἢ ὑπερτάτη ἀνάγκη τῆς φύσεως εἶναι τελειοτάτη ἐλευθερία.

ἠθικὴ εἰς ἀντικατάστασιν τῆς ἐπὶ τῆς θείας αὐθεντίας ἐρειδομένης ἠθικῆς τοῦ μέσου αἰῶνος.

8. Ἐπισκόπησις. Ἡ ἐν τοῖς πρόσθεν γενομένη σύντομος ἐκθεσις τῶν θεωριῶν τοῦ Βρούνου ἐμφαίνει τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Οὗτος κατοπτρίζει καὶ ἅμα τελειοῖ τὴν διανόησιν τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀναγεννήσεως, ἀπεικονίζει δ' ἐναργῶς τὰς ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις κρατούσας τάσεις ἐν ἀξιολόγοις συγγράμμασιν, ἅτινα μετ' ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὴν ἄπειρον θείαν φύσιν παρέχουσι τὸ πρῶτον ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις διεξοδικὸν σύστημα πανθεΐας. Ὁ ἐπιφανὴς Νωλανός, σφοδρὸς ὢν πολέμιος τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ἐνεπνεύσθη καὶ συνηρπάσθη ὑπὸ τῶν ἀστρονομικῶν ἀποκαλύψεων τοῦ Κοπερνίκου καὶ εἶτα τοῦ Τύχωνος Brahe· τὴν ἀστρονομίαν δ' ἐκείνου διηύρυνε μετὰ ποιητικῆς φαντασίας καρπωθεὶς μάλιστα τὰς θεωρίας τοῦ Κουζανοῦ καὶ τοῦ Τελεσίου¹. Περαιτέρω τοῦ μεγάλου ἀστρονόμου χωρήσας ἠρνήθη ὅτι ὁ κόσμος περιορίζεται ὑπὸ σφαίρας ἀπλανῶν ἀστέρων², ὅτι ἔχει ὠρισμένον κέντρον καὶ ὄρια· ἀπέφηνεν ὡς σχετικὸν τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον, σχετικὰς δὲ τὰς ἐννοίας τῆς κουφότητος καὶ τῆς βαρύτητος. Τοιοῦτοτρόπως παρίσταται ὑπ' αὐτοῦ τὸ σύμπαν ὡς ἄπειρον³, ἄπειρα περιέχον κοσμικὰ συστήματα· εἷς μόνον ὑπάρχει οὐρανός, ὃ τὰ πάντα περιέχων χῶρος τοῦ αἰθέρος. Αἴρεται λοιπὸν ἡ ἀντίθεσις οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἡ διάκρισις ἀφθάρτων καὶ φθαρτῶν μερῶν τοῦ κόσμου· ὅλως δ' εἶπεῖν αἱ ἀντιθέσεις ἔχουσι τὴν ρίζαν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοήσει, ἀνήκουσιν εἰς αὐτὴν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν φύσιν. Κατὰ

¹. Κατ' ἐξοχὴν ἐγκωμιάζει τὸν Κουζανὸν ὡς «θεῖον», «σπάνιον καὶ θαυμάσιον νοῦν», ὡς «πρόδρομον καὶ καθοδηγόν», οὗ τὸ ἡμιτελὲς ἔργον ἐπιχειρεῖ νὰ συμπληρώσῃ.

². Ὁ Κοπερνίκος καὶ ἀκόμη ὁ Κέπλερος ἐγνωμάτευον ὅτι τὸ ἡλιακὸν ἡμῶν σύστημα περιβάλλεται ὑπὸ τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν.

³. Εἰς τὴν ἐννοίαν ταύτην τοῦ ἀπείρου συνετέλεσε καὶ ὁ Πέτρος Manjoli, ὁ ἐκ Φερράρας, ὅστις ὑπὸ τὸ ὄνομα Palingenius ἐξέδωκε διδακτικὸν ποίημα (Zodiacus vitae, Lyon, 1552), ἐν ᾧ ἐδίδασκεν ὅτι τὸ σύμπαν εἶναι ἄπειρον, εἰ καὶ διετῆρει τὴν παράδοσιν τῶν ἀπλανῶν σφαιρῶν.